

آموزش ساز قانون جلد اول

تألیف

ملیحه سعیدی

با نظر و همکاری

حسین دهلوی

Shiraz-Beethoven.ir

مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهرور

تهران ۱۳۹۷

فهرست

۱۱		درباره‌ی مؤلف
۱۳		مقدمه‌ی مؤلف
۱۵		مقدمه‌ی استاد حسین دهلوی
۱۷		درباره‌ی ساز قانون
۱۷		مفهوم کلمه‌ی قانون
۱۸		گفته‌ها و نوشته‌ها
۱۸		عبدالقادر مراغی
۱۹		هنری جورج فارمر
۲۱		کوررت راینهارد
۲۱		سیمون ژارژی
۲۲		حبیب حسن توما
۲۳		خاچاطور آودیسیان
۲۴		امید موتلو
۲۵		امین شهمیری
۲۷		اجزای ساز قانون
۲۹		روش‌های اجرایی ساز قانون
۲۹		روش نشستن
۳۰		وسيله‌ی نواختن
۳۰		روش مضرب زدن
۳۱		روش نواختن
۳۱		۱. دست‌ها در طرفین
۳۱		۲. دست‌ها نزدیک هم
۳۳		آشنایی با خط موسیقی
۳۳		مختصری از تئوری
۳۳		نت‌ها
۳۳		حامل
۳۳		کلید
۳۴		شناسایی نت‌ها با کلید سُل
۳۴		خطوط اضافه
۳۴		شکل نت‌ها

۳۵	نمودار شناسایی کشش نت ها
۳۵	سکوت ها
۳۶	میزان
۳۶	نقطه‌ی امتداد
۳۷	علامت‌های اختصاری
۳۸	نشانه‌ها
۴۱	تمرین‌ها
۴۲	تمرین ۱، سی‌دی ۱، تراک ۱
۴۳	تمرین ۲، تراک ۲
۴۳	تمرین ۳، تراک ۳
۴۴	تمرین ۴، تراک ۴
۴۴	تمرین ۵، تراک ۵
۴۵	تمرین ۶، تراک ۶
۴۶	تمرین ۷، تراک ۷
۴۶	تمرین ۸، تراک ۸
۴۷	تمرین ۹، تراک ۹
۴۷	تمرین ۱۰، تراک ۱۰
۴۸	تمرین ۱۱، تراک ۱۱
۴۹	تمرین ۱۲، تراک ۱۲
۴۹	تمرین ۱۳، تراک ۱۳
۵۰	تمرین ۱۴، تراک ۱۴
۵۰	تمرین ۱۵، تراک ۱۵
۵۱	تمرین ۱۶، تراک ۱۶
۵۲	تمرین ۱۷، تراک ۱۷
۵۲	تمرین ۱۸، تراک ۱۸
۵۳	تمرین ۱۹، تراک ۱۹
۵۳	تمرین ۲۰، تراک ۲۰
۵۳	تمرین ۲۱، تراک ۲۱
۵۴	تمرین ۲۲، تراک ۲۲
۵۴	تمرین ۲۳، تراک ۲۳
۵۵	تمرین ۲۴، تراک ۲۴
۵۵	تمرین ۲۵، تراک ۲۵

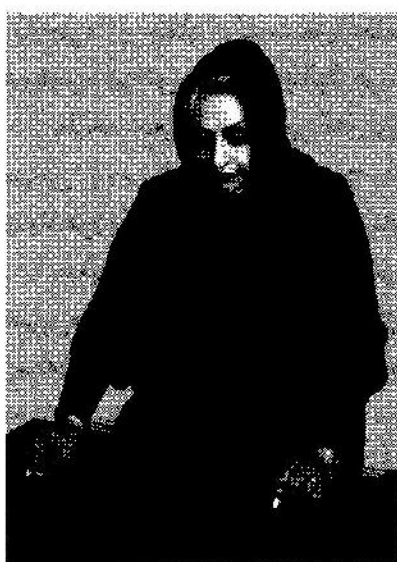
۵۶	تمرین ۲۶، تراک ۲۶
۵۶	تمرین ۲۷، تراک ۲۷
۵۷	تمرین ۲۸، تراک ۲۸
۵۷	تمرین ۲۹، تراک ۲۹
۵۸	تمرین ۳۰، تراک ۳۰
۵۹	تمرین ۳۱، تراک ۳۱
۵۹	تمرین ۳۲، تراک ۳۲
۶۰	نام دستگاه‌ها و آوازهای ایرانی
۶۰	چهارمضرب
۶۱	تمرین ۳۳ (چهارمضرب مقدماتی مامور)، تراک ۳۳
۶۲	تمرین ۳۴، تراک ۳۴
۶۲	تمرین ۳۵، تراک ۳۵
۶۳	تمرین ۳۶، تراک ۳۶
۶۴	تمرین ۳۷، تراک ۳۷
۶۴	تمرین ۳۸، تراک ۳۸
۶۵	تمرین ۳۹، تراک ۳۹
۶۶	قطعه
۶۶	تمرین ۴۰ (قطعه‌ی صبح)، تراک ۴۰
۶۷	تمرین ۴۱، ریز (تومولو)، تراک‌های ۴۱-۴۴
۶۷	تمرین ۴۱-۱، تراک ۴۱
۶۷	تمرین ۴۱-۲، تراک ۴۲
۶۸	تمرین ۴۱-۳، تراک ۴۳
۶۸	تمرین ۴۱-۴، تراک ۴۴
۶۹	تمرین ۴۲، تراک‌های ۴۵-۴۸
۷۱	تمرین ۴۲-۱، تراک ۴۵
۷۱	تمرین ۴۲-۲، تراک ۴۶
۷۲	تمرین ۴۲-۳، تراک ۴۷
۷۲	تمرین ۴۲-۴، تراک ۴۸
۷۲	تمرین ۴۳، تراک ۴۹
۷۳	تمرین ۴۴، تراک ۵۰
۷۳	تمرین ۴۵، تراک ۵۱
۷۴	تمرین ۴۶، تراک ۵۲

۷۴	تمرین ۴۷ (رقص باد)، تراک ۵۳
۷۵	تمرین ۴۸، تراک ۵۴
۷۵	تمرین ۴۹، تراک ۵۵
۷۶	تمرین ۵۰، خط اتحاد، تراک ۵۶
۷۶	تمرین ۵۱ (قطعه‌ی سماع)، تراک ۵۷
۷۷	تمرین ۵۲، تراک ۵۸
۷۸	علائم تغییردهنده
۷۹	جدول پرده‌گردان‌ها
۸۰	کوک قانون و کاربرد پرده‌گردان‌ها
۸۱	تمرین ۵۳ (قطعه‌ی شبنم)، تراک ۵۹
۸۲	تمرین ۵۴ (قطعه‌ی گذر)، تراک ۶۰
۸۲	تمرین ۵۵ (چهارمضرب شور)، تراک ۶۱
۸۴	تمرین ۵۶ (در قفس)، تراک ۶۲
۸۵	تمرین ۵۷ (رنگارنگ)، تراک ۶۳
۸۶	تمرین ۵۸ (نغمه‌ی دشتی)، تراک ۶۴
۸۷	مجموعه‌ی تمرین‌های ۵۹، سی‌دی ۲، تراک‌های ۱-۲۲
۸۷	تمرین ۵۹-۱، تراک ۱
۸۸	تمرین ۵۹-۲، تراک ۲
۸۹	تمرین ۵۹-۳، تراک ۳
۸۹	تمرین ۵۹-۴، تراک ۴
۹۰	تمرین ۵۹-۵، تراک ۵
۹۱	تمرین ۵۹-۶، تراک ۶
۹۲	تمرین ۵۹-۷، تراک ۷
۹۳	تمرین ۵۹-۸، تراک ۸
۹۴	تمرین ۵۹-۹، تراک ۹
۹۵	تمرین ۵۹-۱۰، تراک ۱۰
۹۶	تمرین ۵۹-۱۱، تراک ۱۱
۹۷	تمرین ۵۹-۱۲، تراک ۱۲
۹۸	تمرین ۵۹-۱۳، تراک ۱۳
۹۹	تمرین ۵۹-۱۴، تراک ۱۴
۱۰۰	تمرین ۵۹-۱۵، تراک ۱۵
۱۰۰	تمرین ۵۹-۱۶، تراک ۱۶

۱۰۱	تمرین ۵۹-۱۷، تراک ۱۷
۱۰۲	تمرین ۵۹-۱۸، تراک ۱۸
۱۰۳	تمرین ۵۹-۱۹، تراک ۱۹
۱۰۳	تمرین ۵۹-۲۰، تراک ۲۰
۱۰۴	تمرین ۵۹-۲۱، تراک ۲۱
۱۰۴	تمرین ۵۹-۲۲، تراک ۲۲
۱۰۵	تمرین ۶۰، ضد ضرب (قطعه‌ی رعد)، تراک ۲۳
۱۰۶	تمرین ۶۱، خط اتصال، تراک ۲۴
۱۰۷	پیش‌درآمد
۱۰۷	تمرین ۶۲ (پیش‌درآمد شور)، تراک ۲۵
۱۰۹	تمرین ۶۳ (ضربی شهنواز)، تراک ۲۶
۱۱۰	تمرین ۶۴ (دل‌افروز)، تراک ۲۷
۱۱۲	تمرین ۶۵ (پیش‌درآمد افشاری)، تراک ۲۸
۱۱۳	تمرین ۶۶ (قطعه‌ی بهار)، تراک ۲۹
۱۱۴	تمرین ۶۷، سنگب، تراک‌های ۳۰ و ۳۱
۱۱۴	تمرین ۶۷-۱، تراک ۳۰
۱۱۵	تمرین ۶۷-۲، تراک ۳۱
۱۱۵	تمرین ۶۸، تراک ۳۲
۱۱۶	تمرین ۶۹ (قطعه‌ی صبحدم)، تراک ۳۳
۱۱۷	تمرین ۷۰، تراک‌های ۳۴-۳۶
۱۱۷	تمرین ۷۰-۱، تراک ۳۴
۱۱۷	تمرین ۷۰-۲، تراک ۳۵
۱۱۷	تمرین ۷۰-۳، تراک ۳۶
۱۱۸	تمرین ۷۱، نت‌های زینت، تراک‌های ۳۷ و ۳۸
۱۱۸	تمرین ۷۱-۱، تراک ۳۷
۱۱۸	تمرین ۷۱-۲، تراک ۳۸
۱۱۹	تمرین ۷۲ (آهنگ محلی کُردی)، تراک ۳۹
۱۲۰	تمرین ۷۳ (پیش‌درآمد پاییز)، تراک ۴۰
۱۲۲	تمرین ۷۴ (چهارمضراب شهنواز)، تراک ۴۱
۱۲۳	تمرین ۷۵، تراک‌های ۴۲-۴۴
۱۲۳	تمرین ۷۵-۱، تراک ۴۲
۱۲۴	تمرین ۷۵-۲، تراک ۴۳

تمرین ۷۵-۳، تراک ۴۴	۱۲۴
تمرین ۷۶ (ترانه‌های مازندرانی)، تراک ۴۵	۱۲۵
تمرین ۷۷ (قطعه‌ی نوروز)، تراک ۴۶	۱۲۶
تمرین ۷۸، آکسان، تراک ۴۷	۱۲۶
تمرین ۷۹، ریز با آکسان، تراک ۴۸	۱۲۷
تمرین ۸۰، تک و ریز، تراک‌های ۴۹-۵۱	۱۲۷
تمرین ۸۰-۱، تراک ۴۹	۱۲۸
تمرین ۸۰-۲، تراک ۵۰	۱۲۸
تمرین ۸۰-۳، تراک ۵۱	۱۲۹
تمرین ۸۱، تراک ۵۲	۱۲۹
تمرین ۸۲ (پیش‌درآمد دشتی)، تراک ۵۳	۱۳۰
تمرین ۸۳ (یک آهنگ قدیمی)، تراک ۵۴	۱۳۱
رنگ	۱۳۲
تمرین ۸۴ (رنگ چهارگاه)، تراک ۵۵	۱۳۲
تمرین ۸۵ (رنگ شوشتری)، تراک ۵۶	۱۳۳
تمرین ۸۶ (پیش‌درآمد دشتی)، تراک ۵۷	۱۳۳
تمرین ۸۷ (چهارمضرب سه‌گاه)، تراک ۵۸	۱۳۴
تمرین ۸۸ (پیش‌درآمد فراق)، تراک ۵۹	۱۳۴
تمرین ۸۹، تریل، تراک‌های ۶۰ و ۶۱	۱۳۱
تمرین ۸۹-۱، تریل، تراک ۶۰	۱۳۱
تمرین ۸۹-۲، تراک ۶۱	۱۴۱
تمرین ۹۰ (پیش‌درآمد صبحگاه)، تراک ۶۲	۱۴۲
تمرین ۹۱ (مقدمه‌ی اصفهان)، تراک ۶۳	۱۴۳
مشخصات دیگر ساز قانون	۱۴۵
نوع سیم قانون	۱۴۵
روش انداختن سیم	۱۴۵
نوع پوست قانون	۱۴۶
روش پوست کشیدن	۱۴۶
روش کوک کردن	۱۴۶
وسعت ساز	۱۴۸
توصیه‌هایی به هنرجویان	۱۴۹
منابع	۱۵۱

درباره‌ی مؤلف

ملیحه سعیدی، نوازنده‌ی قانون، محقق، مدرس، آهنگساز و مدیر سابق هنرستان موسیقی دختران، موسیقی را از چهارسالگی با تمبک شروع کرد و در سال‌های مدیریت حسین دهلوی در هنرستان موسیقی ملی، در رشته‌ی نوازندگی ویلن کلاسیک و ویلن ایرانی، از آن هنرستان، و در سال ۱۳۵۵ از دانشکده‌ی هنرهای زیبای دانشگاه تهران در رشته‌ی موسیقی فارغ‌التحصیل شد و در نهایت در سال ۱۳۸۱ به اخذ درجه‌ی یک هنری از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی توفیق یافت. سازهای ویلن، ویلن آلتو، قیچک، پیانو، تمبک و قانون را هم‌زمان با تحصیل در هنرستان و دانشگاه آموخت ولی قانون را به‌عنوان ساز تخصصی‌اش انتخاب کرد. او ساز قانون را نزد استاد مهدی مفتاح به‌عنوان ساز دوم در هنرستان فراگرفت و سپس در سال

۱۳۴۷ کار تدریس قانون را در هنرستان موسیقی ملی آغاز کرد. وی در مرکز حفظ و اشاعه‌ی موسیقی ملی نیز از محضر اساتیدی چون دکتر داریوش صفوت، نورعلی برومند، محمود کریمی، یوسف فروتن و سعید هرمزی بهره جست و ظرایف اجرای موسیقی ایرانی را از اساتید معجب آموخت و بر قانون انطباق داد.

او نخستین کسی است که ساز قانون را کاملاً با مختصات موسیقی نوین ایرانی (مکتب موسیقی ملی، با شاخص استادانی چون روح‌الله خالقی، جواد معروفی و ...) می‌نوازد و این شیوه را با تلاش و تجربه در طی سال‌های بسیار از محضر اساتید مختلف و تحصیلات خود در هنرستان موسیقی آموخته است. با تلاش‌های پیگیر وی برای بهبود سطح کیفی نواختن قانون، در حال حاضر قانون به‌عنوان ساز اول هنرستان‌ها مورد توجه قرار گرفته و دیپلم تخصصی آن به هنرجویان اعطا می‌شود. در دانشکده‌های موسیقی نیز تا سطح کارشناسی ارشد به این ساز مدرک تحصیلی تعلق می‌گیرد.

ملیحه سعیدی در هنرستان موسیقی پسران، دختران، دانشکده‌ی موسیقی علمی-کاربردی و دانشکده‌ی سوره در مقطع کارشناسی به تدریس این ساز اشتغال داشته و در حال حاضر در هنرستان موسیقی دختران مشغول به تدریس این ساز است. وی تحقیقات بیست‌ودوساله‌ی خود درباره‌ی این ساز را در سال ۱۳۶۹ با عنوان آموزش ساز قانون با نظر و همکاری استاد حسین دهلوی به چاپ رسانید که اولین کتاب در زمینه‌ی آموزش این ساز به‌شمار می‌رود. کتابی که در دست دارید چاپ سوم این

اثر است که با تجربیات به دست آمده در سال‌های اخیر تغییرات و اصلاحاتی در آن انجام گرفته است. او در سال‌های ۱۳۷۱ و ۱۳۷۲ همراه با ده نفر از هنرجویان خود در ارکستر مضرابی، به سرپرستی استاد حسین دهلوی شرکت کرد و این اولین حضور رسمی گروه‌نوازی قانون بود.

سعیدی در سال‌های قبل از ۱۳۵۷ در چند ارکستر وابسته به وزارت فرهنگ و هنر سابق، مانند ارکستر صبا به رهبری استاد دهلوی، ارکستر بانوان به سرپرستی خانم افلیا پرتو، گروه تمبک به سرپرستی استاد محمد اسماعیلی، ارکستر سازهای ملی به سرپرستی استاد فرامرز پایور و نیز در مرکز حفظ و اشاعه‌ی موسیقی (صدا و سیما) به تدریس و نوازندگی مشغول بوده است.

او با خوانندگی خانم‌ها پریسا، پری ملکی و حوروش خلیلی و آقایان نورالدین رضوی سروستانی، فاضل جمشیدی، عبدالحسین مختاباد و علی جهاندار کنسرت‌های متعددی در ایران و کشورهای خارجی، از جمله انگلستان، اسکاتلند، مقدونیه، آلبانی، ترکیه، فرانسه، آلمان، هلند، مکزیک، سوئد، سوئیس، اتریش، تونس، ایتالیا، کویت، کانادا و آمریکای جنوبی برگزار کرده است.

ملیحه سعیدی علاوه بر داوری در جشنواره‌ها و مسابقات متعدد، چندین جایزه، تندیس و لوح سپاس از جشنواره‌های متعدد داخلی و خارجی دریافت کرده و در سمپوزیوم‌های مختلف، از جمله «دونا موزیکای ایتالیا» برای خدماتش در موسیقی موفق به دریافت مدال‌هایی شده است.

سعیدی چندین کتاب آموزشی برای ساز قانون و نیز اولین ردیف موسیقی دستگاهی ایران و ضربی‌های این ردیف را برای ساز قانون تألیف، گردآوری و اجرا کرده و آلبوم‌های متعددی را در زمینه‌ی موسیقی ایرانی، موسیقی کودک، موسیقی محلی، موسیقی ارکسترال و تک‌نوازی ساز قانون تهیه، اجرا و منتشر نموده است.

او در حال حاضر مدیر مسئول مؤسسه‌ی فرهنگی هنری «باغ نغمه‌ها» (ناشر آثار موسیقی) و نیز مدرس قانون و ویلن در همین مؤسسه است و سرپرستی دو گروه با نام «نی‌ریز» را هم با حضور مجزای خانم‌ها و آقایان به عهده دارد.

مقدمه‌ی مؤلف

قانون یکی از قدیم‌ترین سازهای ایرانی است که توانایی بیان گوشه‌های موسیقی ایرانی را دارد ولی متأسفانه مدت مدیدی است که در سرزمین ما ناشناخته مانده، در حالی که در کشورهای همجوار سال‌هاست که از این ساز استفاده شده است. تقریباً از نیم قرن پیش تا کنون، موسیقی‌دانان ایرانی به اجرای این ساز روی آورده‌اند و اگرچه زمینه‌ی کار اینان بر نغمه‌های موسیقی ایرانی مبتنی بوده است، به دلیل تقلید ناآگاهانه از روش و سبک نوازندگی موسیقی عربی، این پندار اشتباه به وجود آمده که ساز قانون عربی است و آن را باید به شیوه‌ی عربی نواخت؛ درحالی‌که این سبک قانون‌نوازی، علاقه‌مندان به موسیقی ایرانی را فرسنگ‌ها از شناخت اصول و ظرایف این ساز که کاملاً با موسیقی ایرانی منطبق است دور می‌سازد. از آنجا که نوازندگی بر روی هر ساز و بیرون کشیدن نغمه‌های گوناگون از آن، علاوه بر توانایی و مهارت نوازنده، بستگی به امکانات و موانع موجود در خود ساز و ساختمان آن دارد اینک باید اندیشید آیا ساز قانون را که قرن‌ها خارج از سرزمین ایران، در کشورهای عربی زبان، ترک زبان و ارمنی زبان، و بیرون از مسیر موسیقی ایرانی به رشد و تکامل خود ادامه داده و «بیانی» غیر ایرانی یافته است، می‌توان به سازی با بیان موسیقی ایرانی و با امکانات خاصی اصول و ظرایف این موسیقی، با همان پرده‌بندی‌های مخصوص آن تبدیل نمود؟ این کار البته غیرممکن نیست، هرچند موسیقی‌دانان، یعنی آن گروه از نوازندگان پنجاه سال اخیر، که به معرفی این ساز و اجرای آن پرداخته‌اند متأسفانه به فکر این تبدیل نبوده و قانون را کماکان به همان شیوه‌ی عربی اجرا کرده‌اند و حتا همان شیوه را در تعلیم به شاگردان خویش به کار گرفته‌اند و در نتیجه اصالت راستین و نخستین آن به مرور از میان رفته و لحنی غیر ایرانی از این ساز انتظار دارند. به هر حال می‌توان با احساس مسئولیت لازم، شیوه‌ی نوازندگی این ساز را بر پایه‌ی نیاز موسیقی ایرانی منطبق کرد و بر همین پایه به آموزش و فراگیری این ساز پرداخت و شیوه‌های متداول در کشورهای همسایه را به کلی فراموش کرد. برای انجام این مهم، متد حاضر گام نخستین را برمی‌دارد و به موازات فراگیری آن، پیشنهادهایی نیز برای تکامل پرده‌بندی و افزایش وسعت صدای این ساز در حوزه‌ی موسیقی ایرانی، در اختیار کسانی که به ساختن قانون علاقه یا اشتغال دارند، می‌گذارد. امید است به موازات چاپ و انتشار این متد، سازهای ساخته‌شده نیز بر این اساس، عرضه شوند.

در این کتاب، مختصری درباره‌ی تاریخچه، وسعت صوتی ساز قانون در ایران و پرده‌بندی خاص موسیقی ایرانی، یعنی تعیین تعداد کلیدهای تغییردهنده‌ی صدا که راه بهتری برای تولید نغمه‌های موسیقی ایرانی از این ساز است، مطرح و توضیح داده شده است. مؤلف خود به این توضیحات عمیقاً معتقد است، چرا که قانون‌های فعلی موجود در ایران که بر اساس پرده‌بندی‌های خاص خود از

کشورهای دیگر به سرزمین ما وارد شده‌اند یا از روی همان الگوها در ایران ساخته شده‌اند، هیچ‌یک جوابگوی موسیقی ایرانی نیستند. این توضیحات از یک سو ظرافت موسیقی ما را به سادگی در اختیار نوازندگان و نوآموزان می‌گذارد تا به یاری آنها بتوانند قانون‌های موجود را که خارج از پرده‌بندی ایرانی است، از راه کوک و تغییرات جزئی، با پرده‌بندی این مجموعه تطبیق دهند و از سوی دیگر پیشنهادی همه‌جانبه است برای سازندگان ساز قانون که از این پس این نکات را در نظر داشته باشند. یادآوری این نکته نیز لازم است که با پرده‌بندی پیشنهادشده و امکاناتی که این ساز می‌تواند در اختیار نوازنده بگذارد، نه تنها می‌توان هر قطعه موسیقی ایرانی را در همه‌ی مقام‌ها و دستگاه‌ها اجرا کرد بلکه توان اجرای اغلب قطعات نوشته‌شده برای سازهای دیگر را نیز خواهیم داشت.

توصیه‌ی مؤکد به فراگیرندگان متد حاضر این است که پیش از اجرای قطعه‌ها، در اجرای تمرین‌هایی که آنها را تمرین‌های روزانه نامیده‌ایم همواره و هر روز کوشا باشند و از این تلاش و کوشش خستگی به خود راه ندهند. نوآموزان ناگزیرند در فراگیری اجرای ساز، درست مانند یک ورزشکار که همواره پیش از شروع تمرین‌های رشته‌ی اصلی خود، با حرکاتی چند «بدن خود را گرم می‌کند» به اجرای تمرین بپردازند. در اینجا می‌توان به یک واقعیت اشاره کرد که علاقه‌مندان به نوازندگی غالباً آن را به فراموشی می‌سپارند، و آن این است که اجرای یک قطعه‌ی زیبا فقط از راه نواختن درست ساز حاصل می‌شود و اجرای درست نیز به تمرین فراوان نیاز دارد.

نگارنده صرف نظر از تلاش برای تبدیل پرده‌بندی قانون و برخی تغییرهای دیگر در تنظیم و فرم‌بندی متد حاضر که نخستین مجلد آن در اختیار شماست، آنچه را که از تلاش استادان خود به تجربه اندوخته و هرچه را که در تعلیم شاگردان تجربه کرده است، در اختیار هنرجویان گذارده و در این انتقال، امانت‌داری امین بوده است. از سوی دیگر، نگارنده به این نکته واقف است که متد حاضر تلاشی برای «دوباره ایرانی نواختن ساز» و نخستین دستور یادگیری ساز قانون در ایران است.

از رئیس موزه‌ی موسیقی جناب آقای علی مرادخانی که طی سال‌ها برای پیشبرد کارهای فرهنگی مرا یاری نموده‌اند و همچنین از آقای محمد موسوی، مدیر مؤسسه‌ی فرهنگی- هنری ماهور که این اثر را به چاپ رساندند صمیمانه سپاسگزارم.

ملیحه سعیدی

۱۳۹۷

درباره‌ی ساز قانون

مفهوم کلمه‌ی قانون

کلمه‌ی «قانون» (در زبان‌های اروپایی: Canon - Kaunon - Kanon) مفاهیمی گوناگون دارد که در زیر به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

۱. Canon: قانون و قاعده‌ای که به‌ویژه بر حسب احکام شرعی کلیسای مسیحیت و منابع انجیلی وضع شده باشد.^۱
۲. Canon: آثار نبوغ‌آمیز و برجسته‌ی یک خلاق هنری.^۲
۳. Canon: شکلی از یک قطعه‌ی موسیقی، ساخته شده تحت قواعد پیچیده‌ای که یک بخش ملودی بتواند پس از پاسی از زمان، به فاصله‌ی هم‌صدا، اکتاو یا فاصله‌های جز آن، توسط بخش‌های دیگر تقلید شود.^۳
۴. Kanon: در موسیقی یونان قدیم، نام مونوکورد است و اینک برای نشان دادن «قانون»‌های فیزیکی صوت در آزمایشگاه‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد.
۵. «پسالتیری» (Psaltery) نوعی ساز که توسط اروپایی‌ها از شرق گرفته شده و مشتق از کلمه‌ی «قانون» (Qanon) عربی است. این کلمه (و نه الزاماً ساز) از ریشه‌ی Kanon یونانی آمده است. در حجاری‌های ستون‌های کلیسای جامع سانتیاگو می‌توان ساز Canon و Mezzo Canon (قانون متوسط) را مشاهده کرد.^۴
۶. Kanun (Qanun): نام عربی برای سازی شبیه پسالتیری به شکل دوزنقه و با تعداد زیادی سیم (شصت و چهار سیم در قرن ۱۴). این کلمه در یونان قدیم (به شکل Kanon) به معنای مونوکورد به کار می‌رفته و آن دستگاهی است که در آزمایشگاه صوت‌شناسی مورد استفاده قرار می‌گرفته است. نام قانون در اوایل قرن دهم میلادی در کتاب شب‌های عرب آمده است. این ساز بعداً به اروپا برده شد (احتمالاً در قرن یازدهم).^۵

1. Chambers Twentieth Century Dictionary.

2. Chambers Twentieth Century Dictionary.

3. Harvard Dictionary of Music, Cambridge Massachusett, 1970.

4. Grove's Dictionary of music and musicians.

5. Harvard Dictionary of Music.

گفته‌ها و نوشته‌ها

عبدالقادر مراغی (۲۷۵۴-۸۳۸ق)

متولد مراغه، دانشمند، استاد موسیقی، نوازنده‌ی عود و سازنده‌ی تصانیف استادانمای یوده و کتاب‌ها و رسالات مختلفی در زمینه‌ی موسیقی نوشته است.

او در کتاب مقاصدالاحان^۶ درباره‌ی قانون که از «آلات ذوات الاوتار مطلقات»^۷ است چنین می‌نویسد:
«و آن سازی بود که کاسه و سطح آن مثلث بود (شکل ۱) و بر آن اکثر مباشران مفتول^۸ بندند و هر سه وتر^۹ را بر یک آهنگ^{۱۰} سازند و طریقه‌ی اصطخاب^{۱۱} آن و مجموع مطلقات^{۱۲} چنان است که نغمات ملائمه ذی‌الکلی^{۱۳} را به هشت نغمه^{۱۴} تقسیم کنند هر دایره^{۱۵} مناسب نغمات و ابعاد^{۱۶} آن دایره...»

شکل ۱. نوازنده‌ی قانون مثلث‌شکل، اقتباس از کتاب انجیل متعلق به سده‌ی پانزدهم میلادی (عکس از کتاب مداومت در اصول موسیقی ایران، تألیف مهدی فروغ، ص ۱۱۰)

۶. مقاصدالاحان، به اهتمام تقی بینش، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران: ۱۳۵۶، ص ۱۳۱.
۷. سازهای زهی (سیمی) که از هر زه (سیم) آن یک صوت حاصل شود، مانند قانون، سنتور و نظایر آنها.
۸. سیم فلزی.
۹. سیم فلزی یا غیر فلزی که یک سر آن با وسیله‌ای مانند میخ یا پیچ محکم شده و سر دیگر آن به دور گوشی کوک پیچیده و به این ترتیب کشیده می‌شود.
۱۰. منظور از آهنگ در اینجا نت یا صوت آن نت است، یعنی هر سه سیم هماهنگ و هم‌صدا کوک می‌شوند.
۱۱. کوک، کوک کردن مجموعه‌ی سیم‌ها.
۱۲. سیم‌های دست‌باز.
۱۳. نت‌ها (اصوات) به فاصله‌ی مطبوع هنگام (اُکتاو).
۱۴. نت، صوت.
۱۵. مُد، مقام.
۱۶. فاصله‌ها.

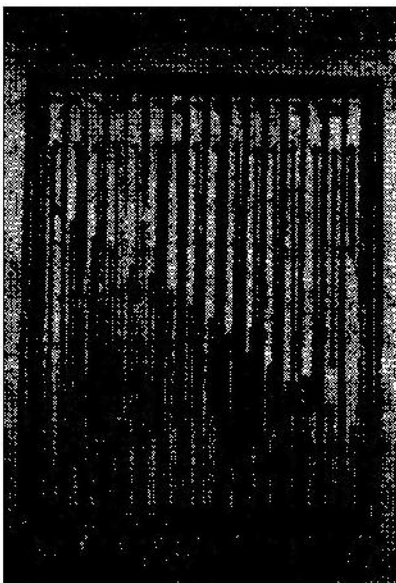
هنری جورج فارمر (۱۸۸۲-۱۹۶۵)

متولد ایرلند، محقق و تاریخ‌شناس موسیقی بود و تحصیلات خود را در دانشگاه گلاسکو به پایان رساند. او مطالعاتی برجسته پیرامون موسیقی عرب و ایران داشت و رساله‌ها و کتاب‌های زیادی در این باره نوشته است.

فارمر در کتاب خود^{۱۷} می‌نویسد:

«شکل پسالتریوم^{۱۸} چهارگوش (شکل ۲) نیز در همان کتاب خطی^{۱۹} کشیده شده که شکل سازها در آن آمده است. ساز "نزه" دویار بزرگ‌تر از سازی است که دوزنقه شکل بوده و به نام "قانون" خوانده می‌شود. در حالی که ساز دومی (قانون) به فارابی نسبت داده شده، ساز اولی (نزه) را بایستی از ابداعات صفی‌الدین ارموی دانست.»

شکل ۳ پسالتریوم است. فارمر می‌گوید این ساز را در سوریه «قانون» و در مصر «سنطیر» (Santir) می‌نامند و از این رهگذر آنها را از هم مشخص می‌سازد: هرگاه ساز، دوزنقه یا نزدیک به این شکل باشد، آن را سنطیر، و اگر مستطیل باشد قانون می‌نامند. این ادعا البته با آنچه در زبان امروزی عربی و فارسی مشهود است در تناقض قرار می‌گیرد. فارمر به انتقاد می‌گوید که برخی سازندگان ساز، آن را از نقره و طلا می‌سازند و توصیه می‌کند که جعبه، به خاطر طنین آن، بهتر است از چوب ساخته شود. با آنکه رهنمودهای بالا مبنی بر این است که هر دو گونه پسالتریوم هنگام نواختن در سطح افقی قرار داده می‌شوند، شکل ۳ جهت سیم‌ها را عمودی نشان می‌دهد که دست چپ نوازنده ساز را عمودی نگه داشته و با انگشتان دست راست بر سیم‌ها زخمه می‌زند.

شکل ۲

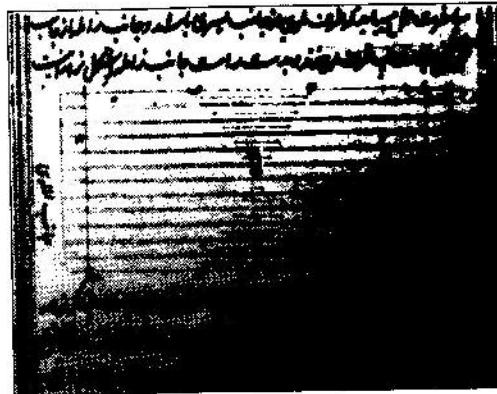
شکل ۳

17. Farmer, H. G, *Islam. Musik geschichte in Bildern III*, S. 96, 100, 102, 194.

۱۸. نزه، قانون (Psalterium)

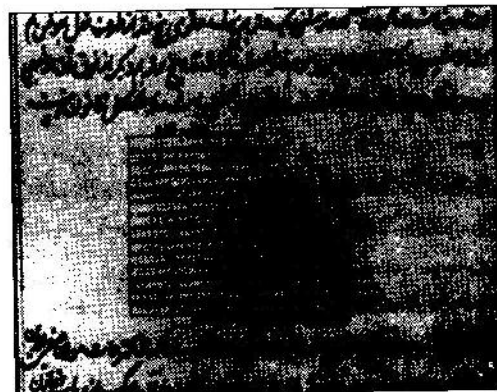
۱۹. کتاب الادوار از صفی‌الدین ارموی

پسالتریوم چهارگوش (نزه) به نظر مؤلف کنزالتحف که می‌نویسد: «پس از چنگ، هیچ سازی شیرین‌تر از نزه نیست» وسیله‌ی تقویت ارتعاشی آن به شکل چهارگوش دراز است (شکل ۴) و مخترع آن را می‌توان صفی‌الدین لرموی (۶۱۳-۶۹۳ق) نوازنده‌ی دربار آخرین خلیفه‌ی بغداد دانست. در ساختن آن از روده‌ی گوسفند (زه) و چوب سرو استفاده شده و روی دو ردیف خرک، هشتادویک سیم کشیده می‌شود که از هر سه سیم یک صدا تولید می‌شود و بنابراین وسعت صدای ساز ۲۷ صوت بوده است.

شکل ۴

پسالتریوم دوزنقه‌ای یا شبه‌دوزنقه‌ای (قانون) طبق اطلاعات کنزالتحف، نصف مستطیل شکل آن بوده است که شصت و چهار سیم داشته است. این ساز در قسمت زیر برای هر صدا سه سیم، در قسمت میانی (قسمت وسط ساز) برای هر صدا دو سیم و در قسمت بم (پایین) یک سیم داشته است. از آنجا که ساز، دوزنقه‌ای شکل بوده (شکل ۵) طبعاً سیم‌ها در طول خود اختلاف داشته‌اند. همان طوری که درباره‌ی نزه ذکر شده، سیم‌ها به گوشی‌ها محکم می‌شوند (شکل‌های ۴ و ۵ از کنزالتحف گرفته شده است). فارمر می‌نویسد: «قانون (پسالتریوم، هاکبرت Hackbreett) استناد داده‌شده به فارابی است اما او چیزی ذکر نکرده است». ابن خزم (متوفی در ۱۰۶۴ق) قانون را به عنوان رهبر سازها ذکر می‌کند. «این ساز از شصت و چهار سیم تشکیل شده که بیشتر سیم‌های آن (هر سه سیم) یک صدا را تولید می‌کنند. این ساز به نام Canon از راه اسپانیا به تمام اروپا راه یافت.»

شکل ۵